

ОДИН З НАЙДАВНІШИХ

З історії Львівського державного університету

Львівський університет не тільки один з найдавніших, а й один з найвідоміших в Європі. Тут здавна, крім українців та поляків, училися й білоруси, литовці, чехи, словаки, лужичани, хорвати, австрійці, німці. Серед викладачів знаходимо європейської слави імена.

Сприятливе географічне розташування спричинилося до швидкого розвитку Львова як торговельного центру. Але не тільки по крам вирушали львів'яни до Європи. Вже починаючи з XIV ст. їхали вони вчитися до Сорбонни, Кракова, Праги, Гейдельберга, Лейпцига, Страсбурга, Падуї, ба, навіть, до далекого Единбурга.

До 1382 р. відноситься перша згадка про львівську міську школу. Спочатку це був звичайний парафіяльний заклад, яких існувало доволі по різних містечках України. Ці школи перебували під опікою церкви і під наглядом міста. Львів у ті часи не посідав кафедри, і резиденція архієпископа містилася в Галичі. Але після того, як 1412 р. її перенесли до Львова, значення міської школи помітно зросло, бо тут уже вчилися не тільки діти міщан, а й магнатів.

Завдяки піклуванню визначного культурно-освітнього діяча Григорія з Сянока, львівського архієпископа, школа дістала від короля значні привілеї. З початкової вона перетворилася на середній навчальний заклад, де, крім теології, навчали семи вільних наук — граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. Таким чином вона набула статусу західноєвропейської середньої латинської школи і стала фактично філіалом Краківського університету.

В середині XVI ст. реформація призвела до розколу як у релігії, так і в науці. З'явилися школи протестантські, кальвіністські, яким протистояли школи католицькі. Всі інші заклади, які зайняли вичікувальну позицію, занепали. Найзначнішим представником православної освіти на Україні був у той час князь Костянтин Острозький; навчальні заклади у Львові, Вільно, Києві, Луцьку наслідували школу, засновану ним у Острозі. У Львові це зробити було найлегше, бо вже з 1556 р. тут існувала школа при церкві Успенія, підтримувана успешьким братством, що мало в своєму гроні найзнаменитіших діячів православної Русі. На його прохання 1585 р. до Львова прибув антиохійський патріарх Йоахим, який надав братству високі привілеї, зробивши його опікуном православної церкви на Україні. Відтоді братська школа називалася греко-слов'янською, до грецької, слов'янської та латинської мов додалося ще сім вільних наук.

Все це не могло не занепокоїти архієпископа Дмитра Соліковського, і він почав гарячково шукати силу, яка б могла протистояти «схизмі». Такою силою на той час був орден єзуїтів, який успішно себе зарекомендував, борючись проти реформації. Український поет Б. Зіморевич писав, що саме греко-слов'янська школа змусила Соліковського закликати єзуїтів до Львова. 1584 р. прибувають перші посланці ордену, а вже наступного Соліковський привозить із Рима дозвіл на стале поселення єзуїтів у Львові. Місце на будову монастиря дарував сам архієпископ.

Минуло шістнадцять років, і єзуїти добиваються ухвали збудувати у Львові свою колегію. Щедрі дари попливли звідусіль. Проте і місто, і магістрат, і міська школа були проти цього і робили все, щоб перешкодити намірам єзуїтів.

Восени 1608 р. у колегії розпочалося навчання. Спочатку тут було 32 викладачі і 200 учнів, кількість останніх швидко зростала. Папські булли 1552 і 1651 рр. дозволяли єзуїтам вчити теології по всій Речі Посполитій, ба навіть надавати наукові ступені, незважаючи на інші навчальні заклади та їх привілеї.

1639 р. внаслідок гадяцької угоди православному було дозволено закласти, крім київської, ще одну академію, де вони схочуть. «І хоч би та академія подала, — запевняв король, — уже там вічними часами жодні інші школи діяти не будуть». Єзуїти, відчуваючи, що та академія постане скоріше всього у Львові на базі Ставропігії, вирішили будь-що випередити українців і самим заснувати університет. Це й стало предметом нарад на конгрегації в Кракові 1660 р.

20 січня 1661 р. з королівської канцелярії вийшов документ, який дозволяв заснування університету у Львові на базі колегії і прирівнював його в правах до Краківського: «Ми постановили, аби колегії львівській ордену єзуїтів надана була гідність академії і титул університету». Це рішення не на жарт стурбувало сусідів з Краківського університету, які безпідставно вбачали у єзуїтах своїх суперників. Проти єзуїтів був настроений і львівський міський магістрат, побоюючись, «аби козаків і русинів не роздратувати й аби з тої причини війна знову не відновилася». Сейм не прийняв королівського універсалу до конституції. Єзуїти звернулися за підтримкою до Рима — боротьба тривала.

1691 р. у зв'язку із 100-річчям львівської колегії старі домагання посилились. Будівля була розширена, кількість учнів зросла до 700, і приймали вже навіть у початкові

класи, хоч міська школа й протестувала. Почали викладати анатомію, не звертаючи уваги на те, що лише Краківському університету дозволено було мати чотири факультети. Водночас єзуїти відновили кампанію затвердження королівського універсалу. Король Август III 1758 р. затвердив документ без змін, благословив академію й папа Климентій XIII, обмеживши її, правда, в деяких правах: наприклад, надавати докторат можна було лише своїм вихованцям і нікому сторонньому. Боротьба проти цього навчального закладу, однак, не припинялася. Виступи сусідніх краківської і замостянської академії та львівської міської школи, може, й не були б такими успішними, коли б не спиралися на широку громадську думку, настроєну проти ненависного всім ордену єзуїтів. 1763 року з'явився королівський вирок: закрити університет. Та єзуїти й далі розширюють його, упорядковують астрономічну обсерваторію тощо. Нарешті папська булаа від 21 липня 1773 р. скасовує всі колишні привілеї, надані Римом, і наказує знову ж таки закрити університет. У вересні булаа прибуває до Львова. Саме в цей час відбувається перший поділ Польщі, Львів відходить до Австрії, університет стає ліцеєм. Та не надовго. 29 листопада 1781 р. цісар Йосиф вирішив, що в Австрії має бути три великих університети — у Відні, Празі і Львові.

Документ, що вийшов 2 квітня 1784 р. з цісарської канцелярії, постановляв: «Львівський університет належить відкрити 1 листопада цього ж року». Повинен він був складатися з чотирьох факультетів: теологічного, правничого, медичного і філософського, а також з повної гімназії. Університетові надано всі права, які мали інші подібні інституції.

Урочисте відкриття університету відбулося 16 листопада 1784 р. Під навчальний заклад відвели комплекс будівель в кінці вулиці Краківської. У ті часи Львів ще оточували вали, місто було ними стиснуте й через те густо забудоване.

Серед викладачів університету переважали австрійці і німці. Менше було поляків та українців. 1787 р. при університеті почав діяти інститут, який мав виховувати священників для місцевих українських парафій. Серед його викладачів вирізнялися І. Земанський, П. Лодій (один з видатних представників просвітницьких і матеріалістичних ідей того часу, автор цікавих філософських праць), М. Гарасевич. Останній мав заледе 24 роки, коли очолив кафедру теології. Згодом написав «Історію української церкви» та ряд інших праць.

Були серед викладачів і вірмени (Я. Симонівич, Я. Поточкі), хорвати (Г. Мартинович), чехи (Ф. Кодеш), швейцарці (Л. Зенмарк), угорці (Т. Седеї), італійці (Л. Капуано), французи (Б. Гаке).

Хто читав роман «Графиня Рудольштадт» Жорж Санд, може пригадати, що письменниця наводить лист одного з героїв до професора фізики Львівського університету Гната-Йосифа Мартиновича. Виявляється, це цілком реальна особа. Звідки ж про нього дізналася Жорж Санд і чому саме його вибрала за адресата безумовно нею ж самою вигаданого листа?

Доля цієї людини настільки цікава, що варто висвітлити їй хоч трохи уваги. Послідовник Руссо, Гнат-Йосиф Мартинович народився 1755 р. в Пешті в родині закарпатських українців. Був автором ряду праць з хімії та фізики. Фізику він читав студентам за власним посібником. Його погляди багато кому не подобалися, а надзвичайна працьовитість і легкість, з якою Мартинович писав наукові роботи, викликали заздрість і плітки. Його називали «переконаним атеїстом і політичним фанатиком». 1791 року Мартинович виїхав до Відня, а через чотири роки був страчений у Буді разом з кількома іншими вельможами за поширення ідей французької революції.

1795 р. до складу Австро-Угорщини увійшов Краків, і тепер у Галичині було два університети — Краківський і Львівський. У Відні подумали, подумали й вирішили, що два університети для одної провінції забагато. Оскільки Львівський університет був молодший, до того ж не мав і досі власного приміщення, то вирішили саме його й закрити, а професуру перевести у Краків. Наприкінці 1803 р. університет було перейменовано на ліцей, залишено при ньому хірургію, акушерство і ветеринарію. Але виконання цієї постанови зволікалося ще два роки. 9 серпня 1805 р. Львівський університет припинив своє існування.

Внаслідок наполеонівських війн Краків став вільним містом, і таким чином Галичина знову лишилась без власного цісарсько-королівського університету. Ліцей, хоч і добряче розрісся з тих пір, не міг задовольнити потреб великої провінції. 1 березня 1817 р. цісар Франц I дозволив у новому навчальному році урочисто відкрити університет у Львові. Більше того — погодився, щоб університет носив його ім'я і навіть великодушно подарував йому свій портрет.

В Галичині тим часом поживається суспільний рух, на чолі його демократичної течії стає Руська трійця. Польські визвольні повстання 30—40-х років не обминули й студентів університету. Багато хто пішов на барикади. Університет став центром революційних подій 1848 р. у Львові. Студентський легіон Національної гвардії кількістю в 1200 чоловік у повному озброєнні чекав на виступ проти імперського війська. Довкола університету громадилися барикади. Командуючий міського гарнізону Гаммерштейн 1 листопада зайняв Ринок і скомандував націлити на університет гармати. Вранці наступного дня почався обстріл. Стара будівля загорілася. Студенти кинулися рятувати бібліотеку і лабораторії. Керував ними директор бібліотеки Ф. Стронський. Наскільки це була самовіддана людина, свідчить той факт, що він напризволяще покинув свою квартиру разом з усім майном і великим матеріалом, зібраним для наукової праці, яку тоді писав. Завдяки його рішучим діям з 51 082 томів чверть було врятовано.

Навчання відновилося тільки в січні 1850 р., коли університет дістав 13 кімнат у ратуші, а наступного року було знято в оренду будинок по вул. Миколая (тепер Щербаківська, 4).

Після революції 1848 р. уряд змушений був піти на деякі поступки, зокрема розши-

ривши права національних мов. Тоді ж відкрилася кафедра української мови і літератури, яку очолив колишній член Руської трійці Яків Головацький. З 1860 р. його було обрано ректором університету. На жаль, це вже був період, коли Головацький все більше схилявся до реакційного москвофільства. 1866 р. стало відомо про його зв'язки з царським урядом, від якого він навіть отримував гроші. Вибухнув скандал, Головацький змушений був залишити Львів. Кафедру очолив професор Омелян Огоновський, автор на той час найгрунтовнішої «Історії української літератури».

У 60-х роках в університеті виник цілий ряд польських товариств, на зразок яких було створено й українське студентське товариство «Академічна бесіда». 1874 р. при університеті почав виходити часопис «Друг», у якому співпрацювали І. Франко та М. Павлик. Студентські товариства, писав «Друг», повинні «тісно зв'язати інтелігенцію з народом, а не відривати її від народу, тому, що з цього може вийти щось антинародне, шляхетське. Найближчим зв'язком між інтелігенцією і народом може бути в галицькій літературі мова, якою ми говоримо і якою б нас всі розуміли».

1877 р. «Друг» почав публікацію роману М. Чернишевського «Що робити?» Франко і Павлик, які вже тривалий час підтримували стосунки з М. Драгомановим, переправляли в Росію нелегальну літературу: часопис «Громада», що його видавав у Женеві Драгоманов, і безліч тоненьких книжечок-метеликів, які в доступній для селян формі розповідали про економічні відносини, політичні події і т. ін. Коли до Львова з Женеви прибув Сергій Ястрембський з такою літературою, його було арештовано, а згодом зроблено обшук спочатку в Павлика, а потім у Франка. В червні поліція заарештувала обох письменників і всю редакцію «Друга».

Внаслідок цих подій у грудні 1878 р. університетський сенат постановив, що відтепер студентські товариства повинні отримувати дозвіл поліції на свої зібрання. Мало того — належить ще й запрошувати на них когось із комісаріату.

Як виглядало навчання в університеті, можемо судити зі слів Франка, який з 1875 по 1881 р. був студентом філософського факультету: «Львівський університет не був тоді ніяким світільником у царстві духа: що більше — можна його було б порівняти з закладом для культури безплідності».

Ще сьогодні беруть мене холодні дрижачки при згадці про педантичні безглузді лекції Венчевського, Черняховського, Огоновського, про тяжке переживання мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул... Я пристрасно прагнув знань, але одержав тільки мертвий крам, а його треба було проковтнути, якщо бажалося дістати цісарсько-королівську посаду.

Студювати ради хліба, а не науки — це було гасло тодішнього Львівського університету».

Тієї посади, на яку Франко розраховував, він так і не дістав. Людину, яка тричі сиділа у тюрмі, не допустили до кафедри української мови й літератури.

Треба, однак, віддати належне й тим викладачам університету, котрі в другій половині минулого століття зробили чималий внесок у розвиток світової науки. (Це, між іншим, жодною мірою не суперечить уїдливім словам Франка про викладачів передусім філософського і богословського факультетів.) Ю. Пузина (1856 — 1919), керуючи кафедрою математики, 1894 р. організував вищий математичний семінар, на базі якого склалася відома у світі Львівська математична школа. Б. Дибовський (1833—1930) очолював кафедру зоології, був організатором зоологічного музею, 1928 р. обраний членом-кореспондентом Академії наук СРСР, Б. Радзішевський (1838 — 1914) керував кафедрою хімії. Однією з його робіт у цій галузі було дослідження хімічного складу мінеральних вод Прикарпаття. Ф. Циркель (1838 — 1912) — перший завідувач кафедри мінералогії, один із засновників петрографії. М. Ернс (1869—1930) організував астрономічний кабінет, а згодом обсерваторію.

На початку нашого століття в університеті починають досліджувати германо-романську і класичну філологію, очолив ці дослідження Е. Порембович (1862 — 1937).

Плата за навчання у 70 — 80-х роках становила від 20 до 25 злотих, крім того, треба було платити за користування лабораторією, за практичні заняття, семінари, іспити і т. д. Стипендіальний фонд складався виключно з пожертвувань заможних осіб, але кожне таке пожертвування мало цілком конкретну адресу: студентам такої-то місцевості, студентам-калікам тощо. Якийсь багатий дивак зробив пожертву на користь рудоволосих студентів, та їх виявилось не густо. В цілому ж із понад тисячі студентів стипендію діставало 100 — 130 осіб.

Студенти, які не мали грошовитих батьків, мусили підрацьовувати, часто вночі. Виснажений організм легко піддавався хворобам — не даремно сухоти раніше так і називали — «студентська хвороба».

Початок XIX ст. був позначений наростанням революційних виступів пролетаріату, в яких брала участь і передова частина студентства, уважно прислухаючись, зокрема, до подій у Росії.

У 1901 р., коли російський царизм учинив жорстоку розправу над студентами Київського університету за революційні виступи (183 студенти було віддано тоді у солдати), львів'яни провели на знак протесту збори, незважаючи на заборону сенату. Їхню відозву опублікувала ленінська «Искра». Закінчувався цей документ такими словами: «Ми віддаєні від Вас солдатським кордоном, не можемо стати у Ваші ряди і прийняти участь в тій січі, в якій Ви падаєте під ударом ворожих рук. Ми, на жаль, приречені неперушно очікувати звісток з поля бою! Та ми більш ніж упевнені, що боротьба ця скоро закінчиться для Вас повною перемогою, а тому від усієї душі поздоровляємо Вас і закликаємо: «Щасливої боротьби, товариші!» Львів, 24 березня, 1901 р.»

Та особливо бурхливі події розгорнулись у Львові під час російської революції 1905 — 1907 рр. Півтори тисячі студентів 2 лютого 1905 р. на спеціальних зборах висловили

свою солідарність з російськими товаришами: «Ми готові присвятити всі наші сили боротьбі за свободу для всіх». У резолюції зборів висловлювались також вимоги звільнити з-під арешту пролетарського письменника Максима Горького.

В 1911 р. університет відсвяткував своє 250-ліття. З цієї нагоди майже з усіх європейських університетів надійшли вітання — з Амстердама, Афін, Берліна, Брюсселя, Будапешта, Бухареста, Гейдельберга, Единбурга, Женеви, Кембріджа, Копенгагена, Лондона, Москви, Оксфорда, Осло, Парижа...

Період 1919 — 1939 років в історії Львівського університету був найважчим. Шовіністично настроєна професура наполягала на викладанні виключно польською мовою. 1919 р. сенат ліквідував посади 8 професорів і 4 доцентів, які викладали по-українськи. Водночас було істотно підвищено плату за навчання: 50 злотих — вступний внесок, 45 — за користування лабораторією, 9 — за бібліотеку, 5 — у стипендіальний фонд, 20 — у фонд допомоги студентам.

У відповідь на заборону приймати до університету студентів українського походження в 1921 р. був організований на громадських засадах львівський таємний університет. Це було рідкісне явище в історії світової освіти. Організувала цей університет студентська молодь за підтримкою Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Заняття проводилися нелегально. ЛТУ мав спершу 25 кафедр. На філософському, юридичному і медичному факультетах у 1921 р. навчався 101 студент, але вже наступного року було 1258 студентів і 58 кафедр. Одним із засновників та першим ректором був В. Щурат (1871 — 1948), згодом — академік АН УРСР. Серед професорів — відомі українські вчені І. Крип'якевич, Ф. Колесса, М. Возняк, І. Свенціцький, С. Балей. Після закінчення перших двох курсів студенти мали право продовжити навчання за кордоном, в тому числі і в СРСР. Дипломи цього закладу, який не мав навіть свого постійного приміщення, а викладачі його не одержували ані найменшої платні, визнавалися всюди. ЛТУ закритися в 1925 р., коли українцям нарешті було дозволено вступати до Львівського університету.

1 травня 1930 р. студенти університету взяли активну участь у загальному робітничому і селянському страйку, який організували Комуністичні партії Польщі і Західної України. Студенти вимагали припинення арештів у вищих навчальних закладах та школах, протестували проти закриття українських середніх шкіл, збільшення плати за навчання.

Серед учасників студентського революційного руху були Б. Дудикевич (з 1950 р. директор музею В. І. Леніна у Львові), М. Вовк, С. Олексюк (відомий письменник С. Тудор), В. Яблонський, Ю. Великанович (загинув 1936 р. в Іспанії) та ін.

1939 рік приніс великі зміни в житті університету. Радянський уряд взяв його на повне державне утримання, вперше тут вільно залунала українська мова. Богословський факультет було ліквідовано, а медичний виділено в самостійний медичний

інститут. В університеті було п'ять факультетів: філологічний, історичний, природознавчий, фізико-математичний, юридичний. З'явилися нові кафедри: української мови, української літератури, російської мови, російської літератури, марксизму-ленінізму, історії України, історії СРСР, політичної економії, фізичного виховання.

До університету запрошено академіків М. Возняка, В. Щурата, Ф. Колессу та вчених і письменників І. Крип'якевича, М. Рудницького, С. Тудора, М. Зарицького, а також передових польських учених — С. Мазура, С. Руднянського, Т. Боя-Желенського, відомого талановитими перекладами французької класики на польську мову.

Велику допомогу подали Львівському університету інші радянські вузи. Зваживши, що населення Західної України перебувало у важкому матеріальному становищі, держава забезпечила стипендією 75 відсотків студентів.

8 січня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла університету ім'я Івана Франка.

Величезної шкоди завдала університету війна. На три роки припинилося навчання. А жертви з'явилися уже в перший день війни, коли від вибуху бомби загинув доцент кафедри української літератури С. Тудор. Був убитий секретар комсомольського комітету О. Артюх і важко поранений голова профспілки, завідувач кафедрою нової історії доцент А. Скаба, які охороняли головний корпус.

Багато студентів та викладачів боролися з ворогом на фронтах і в партизанських загонах. Жертвами фашистського терору стало сорок видатних львівських учених. Окупація спустошила університет. Усе найцінніше фашисти пограбували і вивезли до Німеччини. З наукової бібліотеки зникло понад 200 тисяч книг, серед них 4 тисячі стародруків та 500 рукописів.

Першим повоєнним ректором було призначено І. Білякевича. Заняття проводилися в напівзруйнованих приміщеннях з вибитими вікнами, без опалення й освітлення. Всього наукових працівників у перший післяокупаційний рік було 127. З них два академіки — М. Возняк та Ф. Колесса, 7 професорів, 8 доцентів і 110 викладачів.

Але вже в 1945 — 46 навчальному році ситуація різко змінилася. На 71 кафедрі працювало 216 науковців. З них — 4 академіки, 33 професори, 50 доцентів і 125 викладачів та асистентів. Кількість студентів зросла з 556 до півтори тисячі. Поряд з українцями, які становили 53,3 процента, вчилися росіяни, поляки. Біля трьохсот студентів різних національностей були учасниками Великої Вітчизняної війни.

Нинішній університет — це дружна сім'я представників близько сорока народів Радянського Союзу. На його 13 факультетах навчається понад 12 тисяч студентів. Є серед них і посланці багатьох зарубіжних країн.

У 1961 р. Львівський університет відсвяткував своє 300-ліття. У зв'язку з цим Президія Верховної Ради СРСР нагородила його орденом В. І. Леніна.